

Jog, a szavak művészete.
Avagy mióta létezik jogi szaknyelv?

Nilaruna

Lezárva
2014. december 28.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
1. Jog és nyelv	7
2. A jogi latin szaknyelv.....	10
2.1. A jogi latin nyelv jellemzői	10
2.1.1. Szókészlet.....	10
2.1.2. Nyelvtani jelenségek	21
2.1.3. Mondattan.....	23
2.2. Jogi megközelítés	24
2.3. Jogi nyelv az indo-európai alapnyelvben	25
Összegzés	30
Irodalomjegyzék.....	31

Bevezetés

Brian Bix *Law, Language, and Legal Determinacy* c. munkáját azzal a megjegyzéssel kezdi, hogy „language is the medium through which law acts”¹, amellyel valóban jól megfogható a jog és nyelv kapcsolatának kérdése.

A jogi szaknyelv különleges hangsúlyt kap egy jogász életében, a szakkifejezéseknek, beszédstílusnak különösen fontos szerepe van. Egyáltalán nem mindegy, hogyan fogalmaz meg egy perben egy beadványt, ahogy az sem, hogy mit mond a tárgyaláson. Első ránézésre felmerülhet a kérdés, hogy miért nem jó, ha valaki saját szavaival próbál fogalmazni, miért van szükség a megfelelő terminológiára.

Egyrészt mert szakmai elvárás és a precizitás hiányának tekintik, ha egy jogász nem megfelelően fogalmaz. Másrészt a jog területén bizonyos esetekben minőségromlást is eredményez, mert ha nem pontosan a megfelelő szavakkal fogalmaz egy ügyvéd, még a pert is elvesztheti a bíróság előtt. Tehát van egy erős szakmai szintű elvárás. Emellett a jogi nyelv is éppen olyan szaknyelv, mint bármelyik más szaknyelv így a nyelvészeté, és ahogy minden szakma elvárja, hogy a megfelelő terminusokat használják a szakmabeliek, ez alól a jogi szakma sem kivétel.

Vajon, hol kezdődött ez az egész?

Hol jelent meg először a jogi szaknyelv és milyen szinten volt kidolgozott? A jogról úgy tartják, hogy Rómában született, ahogy Powell írja ez egy „hazai termék” („*homegrown produkt*”).² Ezzel kapcsolatban kérdéses, hogy tekinthetjük-e a jogi latin nyelvet az első szaknyelvnek és ha igen, akkor biztosak lehetünk-e abban, hogy ez a legrégebbi szaknyelv, vagy még korábbi nyomokat találunk. Miért a latin nyelvet vizsgáljuk, hiszen az ókorban számos más kultúrában jelentek meg jogintézmények, így az ókori görög, egyiptomi, mezopotámiai, más közel keleti, az ókori indiai, és végül a távol keleti kultúrák is joggal pályázhatnának erre. Kérdés, hogy a görög, perzsa vagy szanszkrit, illetve más keleti nyelvek esetében nem indokolt-e a vizsgálat. Azonban a kör egyértelműen leszűkül a latin nyelvre, tekintettel arra, hogy a jog professzionális szintű művelése itt figyelhető meg, itt alakult ki a megfelelő jogtudósi réteg, akik először fektettek hangsúlyt az ókorban a pontos jogi fogalmak kidolgozására. Emellett a jog abban a

¹ Bix, 1993: 1.

² Powell, 2011: 464.

formában, ahogy ma is ismerjük, Rómában alakult ki,³ így erre tekintettel a latin nyelvben jelentek meg először a jogi szaknyelvre utaló nyomok.

Beszélhetünk-e jogi latin szaknyelvről?

Kérdéses, hogy elkülönül-e a jogi latin szaknyelv például az irodalmi nyelvtől. Erre igenlő választ adhatunk. A nyelvi rétegek között azonban mindig is jelen volt az egymásra-hatás. A jogi nyelvet különösen jellemzi a formulák alkalmazása így pl. performuláknál vagy szerződéseknél. Az ünnepélyes szavak használata nagyon sokáig jellemzője a római jognak, ez nagyon nehezen oldódik fel, és még a klasszikus korban is javában találkozunk olyan ügyletekkel, melyek ezeket a fordulatokat alkalmazzák: alliterációk, archaikus szavak használata. Az alliterációk és ünnepélyes szavak, melyek a szakrális eredetre vezethetők vissza, nem maradtak a jogi nyelv használatán belül, azok az irodalmi latin nyelvre is kiemelkedő hatással voltak, már ha csak Horatius remekműveire gondolunk, melyek a költői eszközök sorában az alliterációt is felvonultatják, néha kifejezetten a jogi, szakrális töltet kedvéért.⁴ A latin nyelven írók és értők, a színházak közönsége is várakozással figyelte a jogi utalásokat az egyes darabokban, és néha a császári rendeletek is az irodalmi eszközök tárházát vonultatják fel. Ezzel kapcsolatban számos kérdés megválaszolatlan és a jogi latin hatása az irodalmi latinra érdemes a kutatásra, azonban ez jelen dolgozat kereteit meghaladja.

A jogi terminológia kezdetekben különösen, de a latin nyelv későbbi szakaszaiban is speciális nyelvként jelent meg a joghoz nem értők számára. Ahogy Powell fogalmaz: „*legal terminology, then, is apt to look to the non-lawyer like a strange mixture, with fossilised usages from earlier times (sometimes half understood, or not understood at all) coexisting with neologisms.*” Ennek oka részben azzal magyarázható, hogy a szakrális szférához kötődő⁵ jogi terminológiát titok övezte, a jogi formulák nem voltak nyilvánosak.⁶

Miután a szakrális szférától elszakadt, a préklasszikus jog korától (Kr.e. III – I. sz.) kezdve mind a terminológia, mind maga a jog folyamatos fejlődésen ment keresztül a jogtudósok, *iurisconsulti* (akik jogi szakvéleményt adnak) vagy másnéven *iuris periti* (jogban jártas személyek) munkájának köszönhetően. A klasszikus jogtudomány korára (Kr.e. I – Kr.u. III. sz.) figyelhető meg a professzionális szintű jogászok megjelenése, és ennek köszönhetően a jog

³ Földi—Hamza, 2013: 27.

⁴ Powell, 2011: 465.

⁵ Zlinszky, 1997: 24-25.; Földi—Hamza, 2013: 85.

⁶ Földi—Hamza, 2013: 85.; Powell, 2011: 465.

magasabb szintű művelése.⁷ Felmerül a kérdés, hogy vajon a jogtudósok a joggal egyszerre a jogi terminológiát is tökélyre vitték-e, azaz kidolgoztak-e mindenre megfelelő terminológiát. Ha nem, akkor ennek mi volt az oka, és milyen megoldásokat alkalmaztak helyette.

Amennyiben találunk jogi szakszavakat, akkor mögöttük megtaláljuk-e a jogi fogalmakat, jogintézményeket is. A modern római jogászok „kedvenc” mondata, amely szinte minden monográfiában egyszer legalább szerepel: „a római jog implicite ismerte a jogintézményt, de explicite nem dolgozta ki sem a fogalmat sem az elnevezést rá.” Azaz hiányos a terminológia, illetve néha az elméleti, dogmatikai háttér is. Viszont, ha nyelvileg valami nem létezik, akkor kérdéses, hogy egyáltalán maga a jogintézmény létezett-e, vagy csak a modern jogász szeretné ott látni. Ami a terminológiát illeti, valóban problémás például a felelősség, vagy az érvénytelenség szavaknak a hiánya, ugyanakkor egyértelműen tudjuk, hogy mind a felelősség,⁸ mind az érvénytelenség⁹ esetében precízen kidolgozott jogintézményekkel találkozunk a jogban, éppen csak az absztrakt fogalom, és az arra megalkotott terminus technikus hiányzik.

A kutatás indokltsága

A nyelvészeti megközelítés nem elemzi a történeti vonalat, a jogi megközelítés pedig a nyelvészeti vonalat. Ugyanakkor sok római jogászt foglalkoztat az a kérdés, hogy egy-egy fogalom mikor alakult ki, annak nyelvi leképeződése hogyan alakul, mi az elnevezése a római jogban, milyen gyökerei vannak az adott szónak, átvétel-e, vagy a latin nyelv újítása. Amennyiben nincs kialakult terminus technikus valamire, de létezik egyébként a jogintézmény, a római jogászok érzékelik ezt a problémát, de az értékelése problémás számukra, nemcsak jogi szempontból, hanem a terminológiát tekintve is. A téma a nyelvészet és a jog határterületén helyezkedik el, és mindkét oldalról indokolt a vizsgálata a sok kérdőjelre való tekintettel, hiszen ezeket a kérdéseket vizsgálva mind a jogi latin nyelvre, mind annak kialakulására nézve új megközelítésben újabb eredményeket fedezhetünk fel. Emellett a jogi latin szaknyelv kutatása

⁷ Ennek kialakulásában kiemelkedő szerepet játszott a Kr.u. II. századtól kialakuló *ius respondendi* intézménye, melynek eredményeként a jog egyre kidolgozottabbá és kifinomultabbá vált a jogtudósi vélemények (*responsa prudentium*) hatására. Földi—Hamza, 2013: 87.

⁸ Földi, 2004: 38–39.

⁹ A primer forrásokban szereplő megoldások: pl. Ulp. D. 18,1,11,1: ...*si ego mulierem venderem, tu puerum emere existimasti, quia in sexu error est, nulla emptio, nulla venditio est.* (a nulla venditio, nulla emptio est kitételek utalnak az adásvétel érvénytelenségére). Szintén Ulp. D. 18,1,2,1; Pomp. D. 19,1,3,2 stb. Hasonló kifejezések a forrásokban: pl. *nullus, invalidus, inutilis, infectus, vitiosus, imperfectus* stb. (Földi—Hamza, 2013: 391.) A téma hazai szakirodalmához részletesen ld. Siklósi I.: *A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 43 (2006) passim; Uő.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, Budapest, Eötvös kiadó 2014 passim; Földi—Hamza, 2013: 389.

továbbra is aktuális, mivel ma is meghatározó szerepet tölt be a jogi nyelv terminológiájában, elég akár a *res iudicata* kifejezésére, akár a nevesebb regulákra¹⁰ gondolni.

Dolgozat felépítése

Dolgozatomban a hangsúlyt az erre adandó válasz(kísérletére) fogom helyezni: egyrészt vizsgálva a jogi terminológia történeti gyökereit. Dolgozatomat először rövid nyelvészeti bevezetéssel kezdem a jog és a nyelv kapcsolatának legfontosabb elméleti megközelítéseiről, de részletekbe nem bocsátkozom. Ezt követően a jogi latin nyelvre térek rá vizsgálva először a terminológiai sajátosságait, szókészletét, illetve nyelvtani és mondattani jelenségeket. Ezt követően a mind a jogi, mind a nyelvészeti megközelítésben igyekszem választ adni a felmerülő, elsődlegesen terminológiai problémákra.

Kutatás módszere

Különös hangsúlyt fordítok arra, hogy a jogi latin nyelv szókészletét vizsgáljam. Ehhez különböző szótárak nyújtanak segítséget: 1) hagyományos szótárak: Thesaurus (ameddig rendelkezésre állnak, ThLL), Oxford Latin Dictionary (a továbbiakban OLD); 2) etimológiai szótárak, így a De Vaan-féle (EDL), Walde — Hoffmann-féle (WH) és az Ernout — Meiller-féle (EM) szótárak, valamint speciálisan római jogi szakszövegekhez kialakított H. Heumann — E. Seckel.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (HS).

A szókinszre való támaszkodással kapcsolatos egyik legfőbb probléma, hogy ez a leginkább változó része a nyelveknek, így a rekonstrukciók esetén is problémás pont.¹¹ A szaknyelv vizsgálatánál is szembesülünk ezzel a problémával, ráadásul a szaknyelvi szókészlet kellően zárt, ami azt jelenti, hogy behatárolható – nyelvenként változó – mennyiségű szóval állunk szemben, ami viszont lehetővé teszi a fenti módszerrel történő vizsgálatot, különösen a latin nyelv esetében, amelynek fejlődése lezárult.

A hosszú távú cél valamennyi jogi nyelvben használt, jogi jelentéssel bíró szó vizsgálata lenne, három kritérium alapján: 1) köznyelvben vagy jogi nyelvben fordul-e elő, ha mindkettőben, mi a speciális többletjelentése, 2) mióta létezik a szó, hol fordul elő, valamint 3) áll-e mögötte jogi fogalom, és fordítva a jogi fogalmakra létezik-e terminológia. Sok esetben látjuk, hogy a római jog nem alkotott szakkifejezést egy-egy jogi jelenségre így a felelősségre vagy az

¹⁰ Pl. *summum ius summa iniuria* 'a legteljesebb mértékben alkalmazott jog vezet a legnagyobb fokú jogtalansághoz' (Földi—Hamza, 2013: 74.); *nemo plus iuris* elv, amely szerint senki nem ruházhat át másra több jogot, mint amivel ő maga rendelkezik (Földi—Hamza, 2013:) stb.

¹¹ Adamik, 2009: 34.

érvénytelenségre, de ugyanígy azt is megfigyelhetjük, hogy nem egyszerűen alakulnak ki egyes terminus technikusok például a tulajdonra adekvát kifejezések. Dolgozatomban arra törekszem, hogy ezekre a problémákra választ adjak, egyelőre csak kis számú szó vizsgálatának egyrészt szinkrón, másrészt diakrón megközelítésével.¹²

¹² Jelen dolgozat elsősorban az etimológiai szótárak adatai és a primér források alapján a szókészlet vizsgálatára fókuszál, így erre tekintettel további kutatás részét fogja képezni a zsekunder irodalom feldolgozása.

1. Jog és nyelv kapcsolata¹³

A jog és a nyelv egymáshoz való viszonyát a jogtudomány és a joggyakorlat is csupán eszköz jellegűnek tartotta, és a jogászok úgy közelítetnek a nyelvhez, mint amellyel bizonyos jogi célokat el lehet érni. A nyelvészek a jogi nyelvet pedig sokáig technikai nyelvként definiálták és vizsgálták, nem pedig a természetes nyelv egyik használati módjaként.¹⁴ A szociolingvisztika, amely szerint a nyelv társadalmi jelenség, ezért a nyelv vizsgálatát nem lehet elválasztani a társadalomtól, eredményei hatására kezdték meg a nyelvhasználat társadalmi tagozódás szerinti vizsgálatát.¹⁵

A jogi nyelvet általában a szociolektusok vagy csoportnyelvek közé sorolják, és mint olyan a köznyelv része, amelyet bizonyos terminológiai jegyek, morfológiai alakzatok, sajátos frazeológia jellemez.¹⁶ A nyelv a céljainkhoz igazodik, a szavaink nem csupán arra szolgálnak, hogy leírjuk a valóságot vagy tényeket közöljünk, hanem arra is, hogy érzelmeket fejezzünk ki vagy váltsunk ki velük, és befolyásoljuk a másik ember, illetve egymás magatartását.¹⁷ Emellett a nyelv az összetartozás erősítésére irányuló törekvést is segíti.¹⁸

„A szaknyelv az emberi munkamegosztás eredményeként elkülönült szakmai, foglalkozási, tudományos területek művelőinek egymás közti kommunikációját szolgáló nyelvi eszköz.”¹⁹ Ortutay – Karcsay Sándor, *Jog és nyelv*, c. 1981-es munkája alapján – a következő definíciót adja. „A jogi nyelv a szoros értelemben vett jogtudomány, főképpen pedig a jogszabályok és a jogalkalmazás (bíráskodás) nyelve, a természetes nyelv része, azon belül szaknyelvként, vagy sajátos nyelvhasználatként megjelölve. A jogi fogalom, a jogi gondolat a természetes emberi nyelvben ölthet testet, a jogi norma a nyelvben jelenik meg és hat a társadalom tagjaira. A nyelv a jog élettere, közege, abban és általa létezik. A nyelv adja meg a jogi fogalom számára a létfeltételt, ezért a jogalkotás kezdettől fogva nyelvalkotás is.”²⁰

¹³ Jog és nyelv kapcsolata ezek után két ponton mutatható ki. Egyrészt a nyelvvel kapcsolatos megállapítások, nevezetesen a langue és a parole megkülönböztetése, analógiás eljárással alkalmazhatóak a jogra is. Másrészt jog és nyelv kapcsolata azon közhelyszerű tényen alapul, hogy a jog hordozója és közvetítője a nyelv. A nyelvre vonatkozó felfogásunk tehát alapvetően meghatározza a jogra vonatkozó felfogásunkat. (Ld. Vinnai, 2010: 151.)

¹⁴ Vinnai, 2010: 146.

¹⁵ Vinnai, 2010: 146–147.

¹⁶ Ortutay, 2011: 15.; a jogi nyelv alapvetően a köznapi nyelv része Karl Olivecrona szerint (Szabó—Varga, 2000: 151.; K. Olivecrona: *Legal Language and Reality*, in: R. A. Mewmann (ed.): *Essays in Jurisprudence To Honor of Roscoe Pound*, Indianapolis & New York: Bobbs-Merrill 1962, 151–191.)

¹⁷ Ortutay, 2011: 15.; (vö. W. Glanville: *Language and the Law*, *Law Quarterly Review* 61& 62 (1945–46) passim)

¹⁸ Ortutay, 2011: 15.

¹⁹ Ortutay, 2011: 15–16.; Vinnai, 2010: 164.

²⁰ Ortutay, 2011: 16.

A Szabó Miklós-féle alkalmazási terület szerinti felosztás alapján a jogi nyelv strukturális felosztása a következő:

- a tételes vagy pozitív jog nyelve (a jogszabályok nyelve)
- a jogalkalmazói jog nyelve (a bíróságok, hatóságok nyelve)
- a jogtudomány nyelve (a jogi oktatás nyelve)
- a jogi ismeretterjesztés nyelve és a jogi konyhanyelv (média, jogászok egymás között használt nyelve)

A négy szféra között nemcsak a megfogalmazás és nyelvi kifejezőkészség szintjén van különbség, hanem eltérés van aszerint is, hogy mennyire használ az adott szféra absztrakt fogalmakra kifejlesztett terminológiát. Ebből a szempontból legabsztraktabb 1) a jogtudomány és jogi oktatás nyelve. Itt találkozunk a precizitás legmagasabb fokával. Ezt követi 2) a tételes vagy pozitív jog nyelve, mely attól függően áll közelebb a jogtudomány nyelvéhez vagy 3) a jogalkalmazói nyelvhez, hogy kik alkotják a jogszabályokat, illetve milyen jogrendszerrel állunk szemben. A kontinentális jogrendszereket, így a magyar jogrendszert is, a jogtudomány művelőinek, egyetemi professzoroknak a jogalkotásban betöltött szerepe jellemzi, míg a common law országokat, így például az angol jogot, a jogalkalmazók jogalkotó tevékenysége jellemzi, és erre tekintettel alakul a nyelvhasználat is. Végül a legkevésbé absztrakt szint 4) a jogi ismeretterjesztés nyelve, hiszen ennek célja, hogy minél nagyobb célközönséghez eljusson.²¹

A jogi nyelvhasználat konzervatív, tradicionális jellegű, továbbá szakrális-kultikus elemeket tartalmaz. Ortutay kiemeli, hogy fonetikai, fonológiai és morfológiai szinten nincs különbség szaknyelv és köznyelv között, szemantikai szempontból viszont annál inkább. Egyes szintaktikai elemek, pl. a tagadó szerkezetek, a nominális szerkezetek és funkciógés szerkezetek (gyanúba fog, intézkedést tesz) használata jellemző vonása mind a tételes jog, mind a jogtudomány nyelvének.²² A mondatstruktúra általában bonyolult, többszörösen összetett mondatok, a kijelentő mondatok dominálnak. A jogi stílus személytelen, funkcionális, érzelemmentes és célja elsősorban tárgyának a jog szempontjából pontos, egyértelmű és minden lehetséges szempontra kiterjedő megfogalmazása. A jogi szaknyelv struktúráján belül a terminusok használata egységes, ami azt jelenti, hogy az alacsony szintű jogszabályok átveszik a magasabb jogszabályokban használt terminusokat. a tételes jog meghatározza a jogalkalmazás és a jogtudomány nyelvét is.²³

²¹ Ortutay, 2011: 17–18.

²² Ortutay, 2011: 18.

²³ Ortutay, 2011: 18.

A jogi nyelvet gyakran az vád éri, hogy manipulál. Befolyásoló szerepe valóban nem kérdőjelezhető meg, hiszen az érvelés technikája, a retorika már az ókorban is meghatározó szereppel bírt és nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy hogyan lehet meggyőzni valakit a nyelv eszközével. Minden törvényhozás, bírói határozat, szerződéskötés vagy más jogi aktus célja az emberek magatartásának befolyásolása és valamely módon irányítása. A jogi nyelvet mindenekelőtt e célra szolgáló eszközként kell tekintenünk: a társadalomirányítás és társadalmi érintkezés eszköze. Nevezhetjük előíró (directive) nyelvnek is, szembeállítva a leíró (reporting) nyelvvel.²⁴

A másik funkciója ünnepélyességében rejlik, melyet szakrális eredetére lehet visszavezetni. A jogi szaknyelv erősen vallási, sőt mágikus töltettel rendelkezik, bármelyik ókori kultúra jogrendszerét vizsgáljuk. Karl Olivecrona Hägerström nézetére hivatkozva említi meg az ún. performatív közléseket, melyek nem tény megállapítására, hanem egy új jogviszony létrehozására szolgálnak, tulajdonképpen mágikus jelleggel bírnak, mivel megfelelő szavak használata szükséges ahhoz, hogy létrehozzanak valamit.²⁵ A kezdeti jogrendszerek esetében is ehhez hasonló jelenséggel találkozunk. Így az ősi, archaikus jogok szerződése is sok tekintetben a mágikus aktusok jegyeit viselték magukon, de az eskütételek, vagy a házasságkötés ceremóniája is. Olivecrona emeli ki, hogy a legősibb időkben, ahonnan emlékeink vannak, a jogi aktusok mágikus aktusok voltak. Ezért ez fontos a jogi nyelv megértése szempontjából, hogy a szaknyelv gyökereinél a mágia nyelvét találhatjuk, és ez bizonyos szempontból megmaradt örökségül egészen a mai napig²⁶ a jogi szaknyelv ünnepélyességében, valamint a megfelelő terminológiához való ragaszkodásban.

A performatív közlésekkel a jog területén láthatóan jogokat és kötelezettségeket, jogi viszonyokat és jogi minőségeket hozunk létre; a kifejezések akkor váltják ki a kívánt hatást, ha megfelelő szituációban alkalmazzuk azokat.²⁷ Ugyanakkor a jogi szaknyelv használata a köznapi életben gyakran kiüresíti azt. Így a „jog” és „kötelezettség” kifejezések eltérő használata a köznapi életben és a jogi beszédmódban jól tükrözi azt, hogy e szavak eredetileg misztikus hatalmak és kötöttségek jelentését hordozták, azonban lassanként kiüresedtek. Mindez a jog szakrális szférából való kiemelésével magyarázható.²⁸

²⁴ Szabó—Varga, 2000: 172–173.

²⁵ Szabó—Varga, 2000: 171.; Vinnai, 2010: 158.

²⁶ Szabó—Varga, 2000:171–172.

²⁷ Szabó—Varga, 2000:171.

²⁸ Szabó—Varga, 2000: 178.

2. A latin jogi szaknyelv

Hasonlóan a ma is alkalmazott jog és ahhoz használt szaknyelv viszonyához, Róma fennállása alatt sem volt ez másképp, így a római jog is elválaszthatatlan a latin nyelvtől.²⁹ A következőkben a jogi latin nyelv főbb jellemzőit, így szókészletét, nyelvtanát és mondattanát fogom vizsgálni.

2.1. Szókészlet és nyelvtan

2.1.1. A jogi latin terminológia

A szókészletet kétféle megközelítéssel is vizsgálhatjuk: egyrészt szinkrón, másrészt diakrón megközelítéssel. A következőkben előbb szinkrón megközelítésben fogom a latin jogi szaknyelv sajátosságait leírni.

A jogi latin nyelv szókészletét – szinkrón megközelítésben – négy nagyobb csoportba sorolhatjuk:

1. azok a szavak, melyek egyaránt előfordulnak a köznyelvben és a jogi szaknyelvben is, jelentésük pedig megegyezik: pl. *pater (familias)*, *filius* vagy *filia (familias)*, *uxor*, *potestas*, *res*, *reus*, *rex*, *senatus* stb.
2. azok a szavak, melyek megtalálhatóak a köznyelvben is, ám a jogi nyelvbe átkerülve speciális jelentést vesznek fel: pl. *caput*, *persona*, *manus* stb.
3. kizárólag csak a jogi szaknyelvben megtalálható szavak: pl. *erctum*
4. olyan szavak, melyek a jogi nyelvben „pótmegoldást” jelentenek egy hiányzó terminológiára, így jelentésük speciális: pl. *teneo*, *praestare*

1. Az első kategóriát az jellemzi, hogy köznyelv és jogi (szak)nyelv határán helyezkedik el, és olyan kifejezésekkel találkozunk itt, amelyek a köznap nyelvhasználatban is megjelennek. Így például a *pater (familias)*, *filius* vagy *filia (familias)*, vagy akár a *potestas*. A *pater* 'apa' inkább jellemzőbb a köznyelvre, mint a *pater familias* 'családapa'³⁰ jelzős kifejezés használata. Mindkettőre találunk példát, a jogi szövegek is előszeretettel használják a rövidebb *pater* alakot,³¹ valamint irodalmi szövegekben is találkozhatunk *pater familias* alakokkal, igaz jóval

²⁹ Powell, 2011: 464.

³⁰ Zlinszky, 1997: 37.

³¹ A iustinianusi Digestában *pater familias* szerepel pl. Ulp. D. 1,7,15 pr. (*si pater familias adoptatus sit...*), de pl. Mod. D. 1,7,41 (*si pater filium ... emancipaverit ...*).

ritkábban, mint a jogi szövegekben.³² Ehhez hasonló a *filius* 'valakinek a fia' és a *filius familias* 'családfiú',³³ valamint *filia* 'valakinek a lánya'³⁴ és a *filia familias*.³⁵ Ami a *potestas* 'hatalom' szót illeti inkább történetíróknál, valamint retorikai és filozófiai beszédekben találkozunk vele, de a klasszikus költészetben is akad példa rá.³⁶ Ebben a csoportban tehát olyan szavakkal találkozunk, amelyeket a köznyelv is ugyanúgy használ ugyanabban a jelentésben, mint a jogi nyelv.

2. Ezt követi a következő csoport, amely a jogi latin terminológia magját adja, és olyan általános latin szavakból áll, melyek speciális értelmet kapnak a jogi szaknyelvben. Ilyen például a *persona*, *caput*, *manus* stb.

A *persona* a köznapi használatban a színházi maszkot jelentette, amely a görög *πρόσωπον*-nal³⁷ rokon, amely 'maszk', 'szereplő' jelentések mellett személyt is jelöl, emellett az etruszk *φersu*, amely a maszkot viselő személyt jelöli. A görög *πρόσωπον* és az etruszk *φersu* között nehéz jelentésbeli különbséget tenni.³⁸ A görög megfelelő esetében a Liddel-Scott-féle szótár egy szöveghelyet említ, ahol jogi kontextusban szerepel a *πρόσωπον*, és így a jogi személyiséget jelöli.³⁹ Az OLD viszont inkább az etruszk alakra vezeti vissza.⁴⁰ A *persona* jogi jelentése eltér a köznapitól, hiszen egy absztrakt jogi fogalom, a jogképesség kötődik hozzá, azaz az a képesség, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet. Az absztraktságot jól tükrözi, hogy nemcsak az ember lehetett jogképes Rómában, hanem bizonyos

³² Pl. Cic. De legibus 2,2 (*et quod pater familias in eius donatione qui in ipsius potestate est adprobavit, ratum est.*); Cic. De Oratore 1,132 (*qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor*); Cato: De agricultura 2,1: *Pater familias, ubi ad villam venit, ubi larem familiarem salutavit, fundum eodem die, si potest, circumeat; si non eodem die, at postridie.*; Sen. Ep. 64,7 (*Sed agamus bonum patrem familiae*) stb.

³³ Jogi szövegekben: pl. Ulp. D. 15,1,3,9 (*Sed si filius fideiussor vel quasi interventor acceptus sit, an de peculio patrem obligat, quaeritur.*) vagy Ulp. D. 15,1,3 (*Si filius familias duumvir pupillo rem salvam fore caveri non curavit...*) stb. Irodalmi szövegekben pl. Sall. De coniur. Cat. 43,2 (*Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque vi aggrediretur, alius autem alium, sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentis interficerent*).

³⁴ A *filius* és *filia* szavak fejlődéséhez ld. Ld. Adamik, 2009: 108–109.

³⁵ Jogi szövegekben: pl. Scaev. D. 15,3,20 pr. (*Pater pro filia dotem promisit et convenit*), illetve Paul 2,14,21,3 (*Filia familias pacisci potest, ne de dote agat, cum sui iuris esse coeperit.*) Irodalmi szövegekben ritkább mint a *filius familias*, de előfordul pl. Sen. Dial. 12,14,3 (ad Helviam Matrem) helyen *filia familias* szerepel (*tu filia familiae locupletibus filiis ultro contulisti*).

³⁶ Pl. Ovidius Metamorphosesában 2,522 (*sic est mea magna potestas*), szintén itt 3,366; 4,533; 8,880; 10,149. Történetíróknál, így Tacitus Annalesében már kifejezetten jogi kontextusban is szerepel, amennyiben ő már a szűkebb értelemben vett *potestas*, azaz a hivatali hatalom szakkifejezéseként is alkalmazza, így pl. Ann. 1,1 (*decemviralis potestas*), 1,9 (*tribunicia potestas*) stb.

³⁷ A *πρόσωπον* vagy *προσωπ-ατα* szócikkek (LS, 1533.): 1) maszk; 2) homlok, homlokzat; szereplő; jogi személy/személyiség; 3. nyelvtani személy; 4. egy város vagy egy személy tulajdonsága

³⁸ EM, 259.

³⁹ Liddell—Scott-féle szótár szerint: Bion Borysth. ap. D.L.4,46 (LS, 1533)

⁴⁰ Az OLD 5. jelentésben hozza a jogi jelentést: „személy”.

személyegyesülések is, pl. pékek társaságai (*corpus pistorum*),⁴¹ vagy a temetkezési vállalkozások (*collegia funeraticia*).⁴²

A jogi nyelvben azonban nem a *persona* az egyetlen kifejezés a személyre. A *caput* 'fej' szó⁴³ is eltérő jelentéssel rendelkezik. Egyrésztől jelenthet személyt,⁴⁴ továbbá a jogi szaknyelvbe átkerülve a *statusokra*, azaz egy-egy ember személyállapotára is utal.⁴⁵ A *caput* kifejezéssel a jogi szövegekben egy jelzős szerkezet részeként találkozunk, melyet *capitis deminutionak* neveztek, és jobb híján státusváltozásnak szoktak fordítani. A *capitis deminutio* az egyes státusok egy „caputal való csökkenését” rejtí magában,⁴⁶ ahogy az OLD is hozza a 6. jelentésben *capite (de)minuere*.

A jogi terminológiára tehát jellemző, hogy gyakran halmozza a szakkifejezéseket. Ha új kifejezést vezet be, inkább egy már meglévőt egészít ki mintsem, hogy felváltaná azt.⁴⁷ Ezt Powell magának a jognak a természetével magyarázza, mivel a jogra jellemző, hogy több kifejezést is alkot egymással párhuzamosan ugyanarra a jelenségre.⁴⁸ Ugyanakkor éppen a római jogra az a jellemző, hogy egy már meglévő megoldást alkalmaz eltérő helyzetben és módon és ezzel alkot valami új konstrukciót. Ez pedig kifejezésre jut a nyelv szintjén is, hiszen egy-egy szónál gyakran tapasztalhatjuk, hogy a jelentése megváltozott és más jogintézményt jelölt, vagy a kezdetben széles jelentése idővel leszűkült, illetve különböző jelzős kifejezésekben új értelmet nyert. Ez a helyzet a *manus* 'kéz'⁴⁹ szónál és annak származékainál. Maga a *manus* szó az archaikus időkben még szélesebb értelemmel bírt, hiszen a XII táblás törvény idején még a *pater familiast* mint a házközösség fejét megillető, mindenre kiterjedő hatalmat jelölte.⁵⁰ Így ennek részeként a *pater familiast* megillető tulajdon megjelöléseként is

⁴¹ Lancon, 2001: 78.

⁴² Földi—Hamza, 2013: 231.

⁴³ WH I: 158–163.

⁴⁴ OLD *caput*, - itis f. (*kaput*): 7. jelentésben hozza, hogy személyt, szabad embert jelent: ez utóbbi már a *status-ra* is utal.

⁴⁵ A római jog szerint három *status* van: 1) *status libertatis*, mely az embereket szabadokra és rabszolgákra osztja; 2) *status civitatis*, mely a szabadokat római polgárookra, latinjogúakra (egyfajta korlátozott római polgárjoggal rendelkező itáliai területen lakók) és peregrinusokra (idegenekre) osztja; végül pedig 3) *status familiae*, mely szerint a római polgárok vagy önjogúak, azaz senki hatalma alatt nem állnak, vagy pedig hatalom alattiak, azaz vagy apai vagy férji hatalom alatt állnak. Iust. Inst. 1,3 (Gai. Inst. 159–162 (a *capitis deminutio*ról), Iust. Inst. 1,16) Földi—Hamza, 2013: 205.

⁴⁶ Földi—Hamza, 2013: 220.

⁴⁷ Powell, 2011: 464.

⁴⁸ Powell, 2011: 464–465.

⁴⁹ WH II: 23–25.; EM 381–386.

⁵⁰ Földi, 2000: 16.; Földi—Hamza, 2013: 214.; Zlinszky, 1997: 37.

használták a kifejezést,⁵¹ a kezdeti *meum est* mellett.⁵² Emellett a nő kezének elnyerésére is, a jogi szaknyelvben pedig ennek megfelelően a házasság egy olyan fajtáját jelöli, amely férji hatalmat keletkeztet (*manus, matrimonium cum manu*),⁵³ szembeállítva az olyan házassággal, amely férji hatalmat nem keletkeztet (*matrimonium sine manu*).⁵⁴

A *manus* szóból emellett több más jogi kifejezés is ered, így a *mancipatio, mancipium, manumissio*. A *manu mittere* 'kézzel vagy kézből való elengedés'⁵⁵ Varro idejétől kezdve a rabszolga felszabadítását jelölte, amelynek a római jog igen sok fajtáját ismerte (pl. szabadság per vagy az úr asztalához ültetés stb.).⁵⁶

A *manu/ipium* szó az EDL alapján 'lefoglalást', 'tulajdont' és 'rabszolgát' jelent a XII táblás törvény kora óta, a HS szerint pedig: 'mancipatio', 'mancipiális hatalom', 'rabszolga' jelentésekben fordul elő a jogi szövegeink alapján.⁵⁷ A *manu/ipare* ige, amely 'eladni', 'átadni' jelentésben ismert Plautus kora óta, hasonlóan az *e (ex)* igekötővel bővült *emancipare* 'elengedni', 'mancipiális hatalomból elengedni' ige, főnevesült formában pedig a *mancipatio* és az *emancipatio*.⁵⁸ A mancipiális hatalom átruházásának ügylete a *mancipatio* eredetileg ünnepélyes adásvételi szerződés volt, amelyet ércel és mérleggel végeztek.⁵⁹ A klasszikus korra már csak a tulajdonátruházás módját, a *mancipiumba* tartozó dolgok ünnepélyes átadását értették alatta.⁶⁰ Viszont ezt az ünnepélyes ügyletet rengeteg célra lehetett alkalmazni, nemcsak adásvételre volt alkalmas, de kölcsönre, végrendelkezésre, vagy akár egy *filii familias* apai hatalom alóli kikerülésére, azaz *emancipatio*jára.⁶¹ Ez utóbbi intézményt a XII táblás törvény vezette be, a fiát háromszor eladó apával szemben büntetésként.⁶²

A dolgok tulajdonának legősibb megjelölései így a *manus* vagy *mancipium* mellett csak lassan alakult ki a latin nyelvben az elvont főnév, amely a klasszikus, dolgokon fennálló tulajdon megjelölésére szolgált. Két megjelölés is kialakult, az egyik a *dominium*, amely a préklasszikus

⁵¹ Földi, 2000: 16.

⁵² A legősibb tulajdoni formára nem volt adekvát kifejezés a latin nyelvben, egyszerűen a római polgár tulajdona volt az, amire kimondta, hogy *meum est*. Ez kezdetben egyrészt a hadizsákmányra, másrészt a *herediumra* vonatkozhatott, melyen az úr az *erus* volt. (Zlinszky, 1997: 184.)

⁵³ Zlinszky, 1997: 105.

⁵⁴ Földi—Hamza, 2013: 251–252.; Zlinszky, 1997: 106.

⁵⁵ Földi—Hamza, 2013: 214.

⁵⁶ Földi—Hamza, 2013: 215.

⁵⁷ Földi, 2000: 17.

⁵⁸ Földi, 2000: 17.

⁵⁹ Gaius Intitúcióiban részletesen leírja, hogy hogyan zajlott a *mancipatio* aktusa, milyen kellékei voltak és milyen ünnepélyes szöveget kellett elmondani. Ld.: Gai. Inst. 1,119

⁶⁰ A *heredium* és a *res mancipi* fogalmához ld. Zlinszky, 1997: 149–150.

⁶¹ Földi—Hamza, 2013: 248.; Földi, 2000: 16.

⁶² XII táblás tv. IV. tábla 2. b.: *Si pater filium ter venum du[uit] filius a patre liber esto*. Már a XII táblás törvény is ismeri az *emancipatio* intézményét, igaz a szakkifejezés csak Plautusnál (Bacch. 92) jelenik meg először (ld. Földi, 2000: 17.)

kortól kezdve van jelen a jogi szaknyelvben, a másik pedig a principátus idején megjelenő *proprietas*.⁶³

A *dominium*, -i⁶⁴ n. az OLD szerint a *dominus*, -i m. főnévből egy -ium képzővel képzett szó, amely a köznyelvben 'uralmat' jelent, míg a jogi szaknyelvben a 'magánjogi értelemben vett tulajdont' jelöli.⁶⁵ A ThLL hozzáteszi, hogy *de potestate patris familiae*, azaz a *pater familias* hatalmából ered, amely még halványan tükrözi a *manus* és *mancipium* szavak szemléletmódját. A hatalmi oldalát emeli ki az a tény is, hogy *potestasként* definiálják a források is, így a iustinianusi Intitúciókban is az szerepel, hogy *plena potestas in re*.⁶⁶

A tulajdonos megjelölésére a *dominus*, -i m.⁶⁷ szolgált, amely az OLD szerint a házközösség urát jelöli, illetve 4. jelentésben 'tulajdonost', 'urat' jelent, amely tulajdonképpen felváltotta az Kr.u. I. századtól az *erus* 'úr' jelentésű kifejezést.⁶⁸ A *dominus*ból továbbképzett *dominium* tehát egyrészt őrzi a házközösségi szemléletmód hatalmi jellegét,⁶⁹ másrészt pedig egy elvont, kizárólag dolgokon fennálló hatalmi viszonyt jelöl.

Ehhez képest a principátusban felbukkanó *proprietas* egészen más gyökerekkel rendelkezik, és sokkal konkrétabban ragadja meg a tulajdon fogalmát, jobban kilépve a hatalmi jellegből. A *proprietas*, -atis f. az OLD és a ThLL szerint a *proprius*ból egy -tas lat. nyelvre jellemző produktív képző) képzővel jött létre, és ennek megfelelően a szó jelentése a köznyelvben 'sajátosság', 'megfelelőség', 'alkalmasság',⁷⁰ míg a jogi nyelvbe átkerülve 'tulajdon', különösen 'puszta tulajdon'.⁷¹ A *proprius*, -a, -um 'valakinek a sajátja', emellett jelentheti azt is, hogy sajátos, egyedi; alkalmas, megfelelő. Jogi szövegekben is előfordul melléknévként és arra utal, hogy valakinek a sajátja egy dolog.⁷² A jogi szaknyelvben a *proprius* előbb jelent meg,

⁶³ Földi—Hamza, 2013: 286.

⁶⁴ Az OLD szerint, de a ThLL *dominium*, -i n. egy *ī*-vel hozza.

⁶⁵ A *dominium*ot szokás tulajdonként vagy egyenesen tulajdonjogként is fordítani. Ugyanakkor a jogi forrásokban szerepel a *ius dominii* kifejezés is, ha kifejezetten a tulajdonjog alapján való perlésre akarnak utalni, ld. Pap. D. 11,7,43 (*de iure dominii quaeritur*); Call. D. 49,14,2,2; Marc. D. 48,6,5,1; Ulp. D. 7,1,7,1 (*iure dominii possessurum*). Vö. Földi—Hamza, 284.

⁶⁶ Iust. Inst. 2,4,4 (*Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nuda proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem*.)

⁶⁷ A ThLL továbbá a *dom(i)nicus*, -a, -um szót, a *dominus*ból képzett melléknévként hozza és főleg jelzős kifejezésekben említi így pl. a rabszolgák feletti hatalom elnevezésében: *dominica potestas*.

⁶⁸ WH I: 367. Ld. ehhez Gai. Inst. 3,154a. ... *erctum enim dominium est, unde erus dominus dicitur*...

⁶⁹ Zlinszky, 1997: 102–103.

⁷⁰ OLD 3. jelentésben hozza

⁷¹ ThLL is ezt a jelentését emeli ki. Így jogi szövegekben is pl. Iul. D. 7,4,17 (*si tibi fundi usus pure, proprietatem autem sub condicione Titio legata fuerit, pendente condicione dominium proprietatis adquisieris*), Pomp. D. 13,6,8 stb.

⁷² Pl. CIL 8.25902,I.9. (*ut eas qui excoluerit usum proprium habeat*), Paul. D. 19,1,5 pr. (*Si heres testamento quid vendere damnatus sit et vendiderit, de reliquis, quae per consequentias emptionis propria sunt, vel ex empto vel ex testamento agi cum eo poterit*.)

az EDL tanúsága szerint a szó Plautus kora óta jelen van a latin nyelvben, a jogi latinban pedig a principátus korára jelenik meg az elvont főnév.

Érdekes megfigyelni, hogy a két kifejezés között van eltérés szaknyelvi használatát illetően. A dominiummal akkor találkozunk inkább, ha a tulajdonról mint egy absztrakt fogalomról van szó, vagy az egyes tulajdoni formákról, míg a proprietas egy sokkal konkrétabb, kézzelfoghatóbb használatot jelentett. Emellett a proprietasszal gyakran találkozunk a forrásokban (ThLL is hozza), amikor a tulajdont más dologi jogokkal pl. haszonélvezettel állították szembe.

3. A fenti két kategória mellett vannak olyan szavak, melyek kizárólag a jogi latin nyelvre jellemzőek. Ezek gyakran archaikus alakokat megőrző szavak, mint az *erctum*.⁷³ Az *erctum* valamilyen részt jelöl, és általában a következő kifejezések részeként alálkozunk vele: *erctum ciere*, *ercto non cito* és *actio familiae (h)erciscundae*.⁷⁴ Az *erctum ciere* az örökösök közti vagyonfelosztás eljárását jelöli, amely a hagyaték felosztását jelenti. Az örökhagyó halála után azonban nem rögtön került felosztásra az örökösök között a hagyaték, hanem egy tulajdonközösség keletkezik az örökösök között, ez az ún. *ercto non cito*.⁷⁵ Gaius is kifejti ezt Institúcióiban, hozzátéve, hogy az *ercto non cito* fel nem osztott tulajdont jelent, ahol az *erctum* jelenti a tulajdont és a *ciere* pedig a felosztást.⁷⁶ A Gaius-féle meghatározáson annyit mindenképpen pontosítani kell, hogy az *erctum* nem teljesen szinonímája a *dominium*nak, mivel ez egy tulajdonközösség esetén jelenti a tulajdont, tehát csak egy részét (eszmei hányadát) jelöli a tulajdon egészének. Az OLD azonban az *erctum* eredetére vonatkozóan csak annyit közöl, hogy kétséges.⁷⁷ Az De Vaan és Ernout—Meiller szerint az *erctum (ciere)* kifejezés 'örökséget', az 'örökség egy részét' jelenti és Cicerónál fordul elő először. Az EM hozzáteszi, hogy a kifejezés speciális és ritka, és pontos értelme elveszett a klasszikus korszakra.⁷⁸ Érdekesség, hogy az OLD az *erciscor* deponens igére, míg az EDL *ercisco* igére vezeti vissza.⁷⁹ Az igével kapcsolatban kérdés, hogy van-e aktív ragozása – De Vaan erre hajlik – vagy csak

⁷³ Powell, 2011: 468

⁷⁴ Powell, 2011: 468: h nélkül *erciscundae* alakban hozza, a római jogi tankönyvek a *herciscundae* néven ismerik vö.: Földi—Hamza, 648. Néha egy h-val bővítve *herc-* gyököt mutat, amelyet De Vaan a hērēs 'örökös' szóhatásának tud be (ld. EDL, 193.) A latin h hanghoz ld. Adamik, 2009: 138–139.

⁷⁵ Földi—Hamza, 293., 534.

⁷⁶ Gai. Inst. 3,154a. (*olim enim mortuo patre familias inter suos heredes quaedam erat legitima simul et naturalis societas quae appellabatur ercto non cito, id est dominio non diuiso: erctum enim dominium est, unde erus dominus dicitur: ciere autem diuidere est: unde caedere et secare [et diuidere] dicimus.*)

⁷⁷ Hasonló állásponton marad Powell is: „its etymology is completely obscure”, Powell, 2011: 468.

⁷⁸ EM, 200.

⁷⁹ A klasszikus latin nyelvre jellemző nyelvi gazdaságosság kérdése itt is felvethető, így az aktív alak eltűnése ezzel magyarázható. Ld. Adamik, 2009: 219.

passzív, ahogy az OLD jelzi. Az mindkét szótárból kiderül, hogy a latin nyelvben sem az ige, sem az abból származó *erctum* főnév nem található meg a jogi szférán kívül.⁸⁰ Az igének pedig a jogi nyelvben is általában csak a gerundivuma fordul elő: (*h*)*ercisc-u/e-ndus* (part. inst. pass.). Ez szerepel az *actio familiae (h)erciscundae* nevű osztókeresetben is (gerundivumos szerkezet), amely az *erctum*, azaz az örököségi vagyonszövetség felosztására szolgált.⁸¹ Ezek a kifejezések kifejezetten a jogi szaknyelvre jellemzőek, ott is – elsősorban a jogintézmény archaikus jellegére való tekintettel – ritkán előforduló alakok.

Szintén csak a jogi szaknyelvben előforduló, de annál gyakoribb kifejezés a *stipulatio*,⁸² amely Iustinianus szerint a *stipes* 'fatörzs' szóból ered és a *stipulus* 'erős' melléknéven keresztül, abból *-tio* képzővel képzett főnév. A római jogudósok etimológiai fejtegetései azonban hagynak némi kívánni valót maguk után. Az EDL szerint a *stipulatio* a *stips*, *-is* 'pénzfelajánlás', 'alamizsna' szóból ered, hasonlóan a *stipulator*, *stipulari* igehez, mely Plautus óta azt jelenti, hogy valaki ünnepélyes szavakkal ígéretet tesz. A stipulatioval Varro korától kezdve találkozunk, és nem csak kezességvállalást jelent, hanem egy archaikus szerződéstípust is, kölcsönös kérdés-felelet formájába foglalt lekötöttséget jelentett. Rómában közkedveltnek számított még a klasszikus korban is,⁸³ különösen azért mert sokféle szerződés létrehozására alkalmas volt a kölcsöntől az adásvételen át a társasági szerződésig.⁸⁴

A stipulatió egyik fajtája a *sponsio*, mely a *spondes?* – *spondeo* igét alkalmazza, az OLD és a HS szerint 'szerződés', 'kezességvállalás' jelentésben fordul elő.⁸⁵ Az igéből a jogi szaknyelv két főnevet is képez, amely két eltérő jelentéssel rendelkezik, és ennek megfelelően a jogban is két jogintézménnyel találkozunk. A *spondeo* 'kezességet vállal, sponsiós szerződést köt' jelentése köszön vissza a *sponsio* főnév esetében, mely a part. perf. pass.-ból (*sponsum*) képzett szó. Plautus kora óta a legősibb szerződések egyikét jelöli,⁸⁶ a XII táblás törvényben is találkozunk már a konstrukcióval, hiszen a felek közti jogi kötést, vagy *per aes et libram* 'ércel

⁸⁰ A kevés nyelvi adatok közül említhető pl. Cic. de Orat. 1,137 (*herciscundae familiam causam agere*), Quint. Inst. 7,3,13; Gai. 2,219 (...*iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet*), Gai. D. 2,1,11,2 (*Si una actio communis sit plurium personarum, veluti familiae erciscundae (/herciscundae), communi dividundo, finium regundorum, utrum singulae partes spectandae sunt circa iurisdictionem eius qui cognoscit...*), Gel. I.9,12 (*societas inseparabilis, tamquam illud fuit anticum consortium, quod iure atque verbo Romano appellabatur ercto non cito*). (Ld. pl. EDL, 193.; OLD 615.)

⁸¹ Földi—Hamza, 2013: 648.

⁸² Pit. *stip- „nád/vessző” > 'payment', *stip-elo- 'szalma'; PIE *stip- „nád/szalma”. Ehhez ld. WH II: 594., EM 650.

⁸³ Ld. Diósy Gy.: *Contract in Roman Law (From the Twelve Tables to the Glossators)*, Budapest 1981, 50.

⁸⁴ Az archaikus jog sokkal közelebb állt a szakrális szférához: sokkal inkább erre helyezték a hangsúlyt, amely a fides térnyerésével egyre inkább kezdett háttérbe szorulni, de sosem tűnt el teljesen pl. szerződési jogban a fides ellenére is alkalmaznak olyan ügyleteket mint a stipulatio.

⁸⁵ A kezességre nem született meg az adekvát kifejezés (Földi, 2000: 19–20.), Földi szerint ebben az esetben tehát a római jogi hagyomány hiányának következményeit látjuk (Földi, 2000: 20.)

⁸⁶ Földi, 2000: 19.

is mérleggel' (*mancipatio*) vagy pedig *per sponsionem* 'szakrális szavakkal' (*sponsio*) hozták létre.⁸⁷ Szintén a part. perf. pass-ból, a *sponsum*-ból származik a *sponsalis* melléknév, amely főnevesülve a házassági jogban nyert jelentés, a HS alapján *sponsalia* 'eljegyzés' értelemben. Ez jól mutatja, ahogy már a *manus* esetében is megfigyelhető volt, hogy a jogi nyelvet is jellemzi az igen produktív szóképzés, amely a latin nyelvben is általában megfigyelhető.⁸⁸

4. Végül az utolsó csoportban figyelhető meg a római jog terminológiájának problémái. Itt tulajdonképpen bizonyos pótmegoldásokkal találkozunk, amikor a jogi latin nyelvben egy-egy jogintézményre nem alakult ki adekvát szakkifejezés, elvont főnév és ezért bizonyos igékkel vagy melléknevekkel igyekeztek ezt pótolni.

Manapság például kiemelkedő figyelmet fordítunk arra, hogy az olyan fogalmak, mint a felelősség, vagy érvénytelenség esetén pontos szakterminológiát alkalmazzunk. A római jog azonban ezekre nem alkotta meg a megfelelő, absztrakt fogalmat.⁸⁹ Ha a 'felelősség' absztrakt szavunk megfelelőjét keressük a latin nyelvben, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy nem találunk semmit, mert a szó először csak a XVIII. századi nemzeti nyelvekben jelenik meg (angol: responsibility, fr. responsabilité, ol. responsabilità). A felelősségi problémák kapcsán a források a *teneo*, *praestare* igéket használják előszeretettel, amelyek a köznyelvben is használatosak, és sokkal inkább a köznapi szóhasználatban fordulnak elő. Ugyanakkor, ha a 'felel' ige latin szószerinti megfelelőjét a *respondere* igét vizsgáljuk, az nem determinálja a modern felelősségkoncepció gyökereit.⁹⁰

Ehelyett a szaknyelv más megoldáshoz fordult. A *teneo*, OLD alapján egy *ten-* gyökből *-e* képzővel képzett ige, amely az EDL alapján Naevius kora óta használ a latin nyelv. De Vaan szerint se a többi itálikus, se a rokon indo-európai nyelvekben nincs felelősség jelentése a szövegekben.⁹¹ Ugyanakkor a jogi latin szaknyelvben kétféle jelentésben is előfordul. Egyrészt jelentheti, hogy 'tulajdonában tart', konkrétan valaki valamit a tulajdonában vagy a birtokában tart.⁹²

⁸⁷ Zlinszky, 1997: 110.

⁸⁸ Adamik, 2009: passim

⁸⁹ Földi András kiemeli, hogy a görög filozófiában és a római jogban is kimutathatók a felelősség modern fogalmának megfelelő tehető gondolati konstrukciók, ahogy fent a *teneo* igénél is láttuk. (Földi, 2004: 38–39.)

⁹⁰ A *respondere cogitur* összetétel, amely eredetileg tisztán eljárásjogi értelemben szerepel a forrásokban (ld. C. 6,42,14,2[a. 255]: *respondere coguntur*), de egyes szövegekben (C. 11,10,5,1 [a.249] szereplő *respondere cogentur* kitétel) már bizonyos fokig felelősségi jelentésben is értelmezhető Földi szerint. Földi A.: A másért való felelősség, 42 és 42⁷⁴

⁹¹ EDL, 613.

⁹² OLD 11. jelentése jogi szempontból azért fontos, mert nem tesz különbséget a tulajdon és a birtok között, ami a római jogi forrásokra és szakirodalomra tekintettel következetlenségnek tűnhet (vö. Földi—Hamza, 2013: 296.)

Másrészt, főleg passzív singularis harmadik személyű alakban (*tenetur*) a jogi szövegben azt jelenti, hogy 'felelős', 'felel valaki valamiért':⁹³

- passzív alakban és in + acc., ad, de vonzattal: 'felelős', 'felel egy bizonyos fokig', 'felel valamire tekintettel'
- passzív alak és abl. vonzat: 'köti valami', 'felel valamiért' (pl. büntetésért)
- passzív és gen. vonzat: 'felelősnek tart valamiért' (bűncselekményért, egy összegért)
- passzív és dat. vonzat: 'valakinek a felelőssége alatt áll'

Ez a négy aspektusa figyelhető meg a jogi szövegekben, a római jogtudósok az ige passzív formáját általános jelleggel használták pl. *actione tenetur* (Paul. D. 19,1,45,2), *ex locato tenetur* (Ulp. D. 19,2,11,3).⁹⁴ A *teneo*hoz hasonló a *praestare*⁹⁵ ige karrierje is, melynek többnyire aktív alakjait szintén megtalálhatjuk felelősséggel kapcsolatos tényállásoknál pl. *dolum malum praestare* (Pomp. D. 19,1,6,4), *culpam praestare* (Ulp. D. 19,1,13,16); *diligentiam praestare* (Paul. D. 19,1,36) stb., valamint önállóan is⁹⁶ előfordul felelősség értelemben.⁹⁷ Ha a terminológiai hiányosságot összevetjük azzal a ténnyel, hogy a római jogtudósok a felelősségi rendszert magát precízen kidolgozták, különösnek tűnik a helyzet, hiszen, ha van kidolgozott felelősségi rendszer, miért nincs rá szakkifejezés.

A felelősséghez hasonló terminológiai problémát jelent, hogy a kártérítésre sincs adekvát szakkifejezés, azonban itt a pusztán terminológiai problémán túl, maga a kártérítés intézménye is problémás, ugyanis a római jogi „kártérítés” nem feleltethető meg a mai értelemben vett kártérítésnek. A *rumpo* ige jogi szakszövegekben károkozással összefüggésben szerepel és a XII táblás törvény egy helye alapján gyakran erős a kísértés egy modern jogász számára, hogy a *ruptum ... sarcire* kifejezést egymás mellé tegye.⁹⁸ Ugyanakkor nemcsak elméletileg helytelen, de szövegkritikai szempontból is problémás, mivel a XII táblás törvényben szereplő *...rup<s>it ... sarcito*⁹⁹ vagy más kiadások szerint *rupi[tias] ... sarcito* kifejezés¹⁰⁰ nem közvetlenül egyás mellett áll, ráadásul a szövegből mindössze ennyi maradt fenn.

⁹³ OLD 21. jelentés

⁹⁴ Földi, 2004: 42.

⁹⁵ Az OLD szerint *prae+sto* eredetre megy vissza, de a WH és az EDL is hozza a Varrónál szereplő etimológiát is: *praestare* < *praes-stare* (Varro Lat. 6,74), ugyanakkor hozzáteszi, hogy ez az etimológia nem helyes. (ld. EDL, 486.)

⁹⁶ Ezt az OLD is megerősíti, amennyiben 14. és 15. jelentésben hozza a jogi aspektust.

⁹⁷ Földi, 2004: 43.

⁹⁸ Zlinszky, 1997: 133., Földi—Hamza, 2013: 417¹¹

⁹⁹ C. G. Bruns: *Fontes iuris romani antiqui (FIRA) I., Leges*, 1887: 28.

¹⁰⁰ XII táblás tv.: VIII. tábla: ... *rup<s>it* alakot Festus alapján *...rupit[tias]* alakban adja meg Zlinszky (Zlinszky, 1997: 64.

Az EDL szerint a *rumpo*, -ere 'törni' a Lex XII törvény idejétől jelen van a latin nyelvben, és főleg a jogi szövegekben a károkozás terminus technicus.¹⁰¹ A *rupsit* vagy *rupitias* alakok itt *damnum* értelemben állnak,¹⁰² azaz 'kárt, költséget' jelölnek. A *sarcito* alak, amely a XII táblás törvény szövegére jellemző imperativusi alakban áll, a *sarcio*,¹⁰³ -ire 'megjavít', 'helyrehoz valamit' ige, amelyet Plautus kora óta megtalálunk a latin nyelvben. Az ige kár helyrehozását, azaz megtérítést is jelenti a jogi szövegekben.¹⁰⁴

Ha a ...*rupi[tias]* ... *sarcito*... kifejezést *damnum* ... *sarcito* értelemben fogjuk fel, akkor a kifejezés azt jelentené, hogy 'a kárt térítse meg'. A latin szöveg hiányaira való tekintettel viszont ez az értelmezés bizonytalan. Ráadásul itt további problémák merülnek fel a fenn tárgyalt felelősség fogalomhoz képest. Nevezetesen, hogy a római jog a modern értelemben vett kártérítést nem ismeri. Bizonyos konstrukciókkal találkozunk, de ezek nem feleltethetők meg a kártérítés modern jogintézményének.¹⁰⁵

¹⁰¹ OLD 8. jelentésben hozza a jogi értelmet, azaz hogy „kárt okozni”

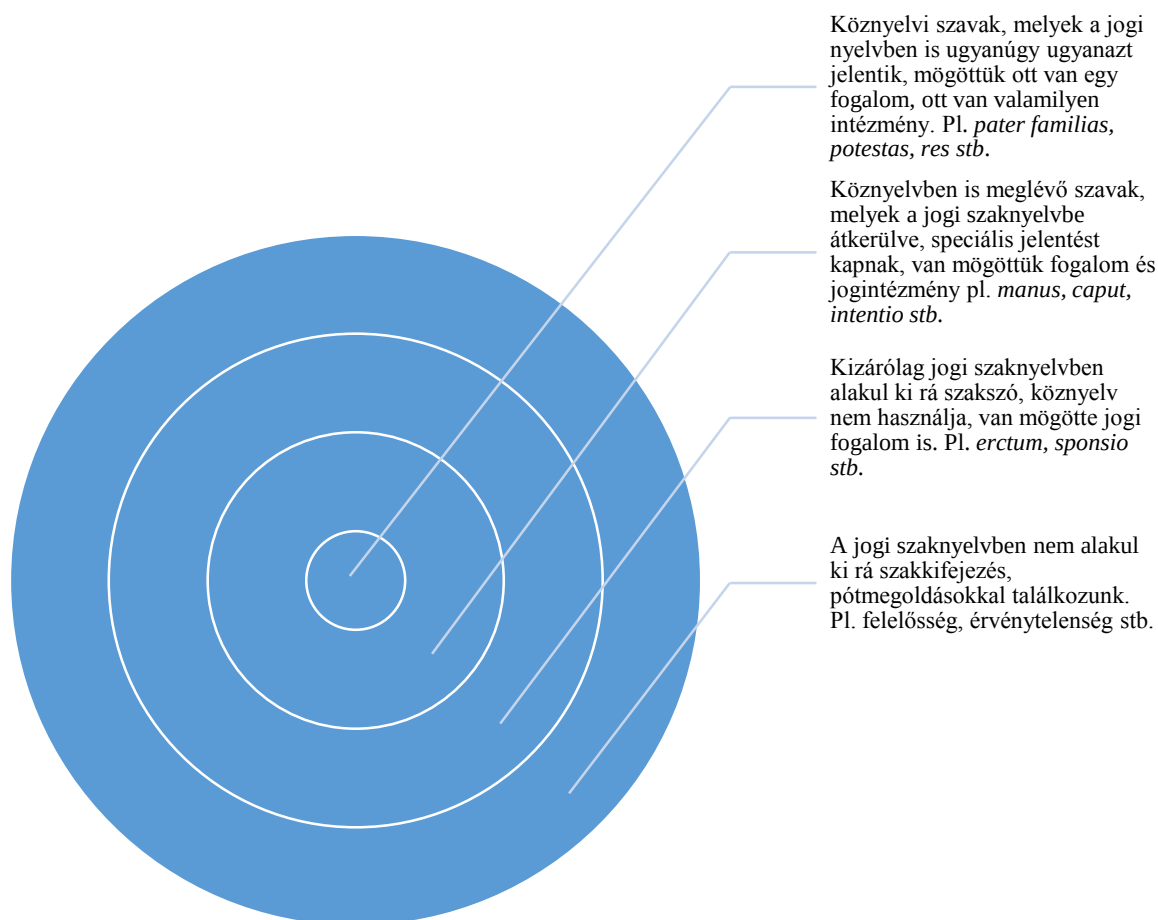
¹⁰² *Rupitias (in) XII significat damnum dederit* (Festus alapján: *rupitia damnum dederit*), Bruns, FIRA I: 28.

¹⁰³ vö. WH II: 478, EM 595.

¹⁰⁴ OLD, 1691.

¹⁰⁵ Földi—Hamza, 2013: 417.

Az eddig tárgyalt négy kategória szinkrón szempontból fokozatosan bővülő koncentrikus körökként írható le, ahol minnél belsőbb körről van szó, annál konkrétabb fogalom áll a kifejezés mögött, és kifelé haladva egyre absztraktabb fogalmakkal találkozunk:

Természetesen ahhoz, hogy teljesen pontos eredményt kapjunk, valamennyi jogi szakkifejezés esetén vizsgálni kell, hogy mióta van jelen a jogi latin szaknyelvben, hogyan használják, és melyik koncentrikus körön helyezkedik el. A koncentrikus körökön azt is be lehet így mutatni, hogy mennyire archaikus szóról van szó, és így a jogi szaknyelv megjelenésének hozzávetőleges időpontja is megadható. A jelenleg vizsgált szavak többsége egyelőre a XII táblás törvény és Plautus korától van jelen, illetve Cicero korában jelentek meg döntően újabb, a szakrális nyelvezethez már kevésbé kötődő szavak. Ez is mutatja, hogy a jogi latin nyelv a szakrális szférából kikerülve fokozatosan elvilágiasodott, és a klasszikus jogtudomány korában már a tisztán jogi terminus technikusok is megjelentek. Emellett az egyes körökön elhelyezkedő szavak száma statisztikailag is megmutatja, hogy melyik kategória kb. hány szóval rendelkezik, ehhez viszont valamennyi szakkifejezés esetén ezt meg kell vizsgálni a fenti módszerrel. Ez további kutatás tárgyát fogja képezni.

Az egyes szavak datálása egy másik szempontú elemzést is felvet, mégpedig a jogi latin szaknyelv diakrón szempontú elemzését. Adott esetben elképzelhető ugyanis, hogy már az indoeurópai-jogi kultúra is ismerhette a kifejezést, alkothatott rá fogalmat és adott esetben az intézmény is mögötte állt.¹⁰⁶

2.1.2. Nyelvtani jelenségek

A jogi észjárás nagyon szeret szisztematizálni és kategorizálni mindent, épp ezért kifejlesztett egy sor jogi szakkifejezést: a római jogi nyelv kimondottan gazdag az ilyen kifejezésekben.¹⁰⁷ Ez rányomja bélyegét a nyelvtani jelenségekre is, így a következőkkel találkozunk nagyon gyakran jogi szövegekben:

1. bizonyos névszóképzések rendkívül produktívak: így pl. a *–tor*; a *–tio*; az *–arius*, *–orius*, *–icius* képző használata
2. *genitivus qualitatis* használata
3. *praepositio*s kifejezések használata melléknévi formában
4. *gerundivum*os szerkezet használata
5. *gerundium* és *paticipium*ok használata
6. szóösszetételek

1. Vannak produktív névszóképzők, így az egyik leggyakoribb a *–tio* képző, így például az *ago* > *actio* (a kereset általános megjelölése a római jogban),¹⁰⁸ *spondeo* > *sponsio*; *stipulor* > *stipulatio*, *caveo* > *cautio* stb. Ilyen a *–tor* képző is, pl. *ago* > *actor* (felperes), *credo* > *creditor* (hitelező), *debeo* > *debitor* (adós) stb. Az *–arius*, *–orius*, *–icius* képző használata különösen a szerződési jogban előforduló szakkifejezésekre jellemző, pl. a különböző jogviszonyokban szereplő felek elnevezése is, így például a letét esetén, a letéteményes (adós) elnevezése *depositarius* (<*depositum* < *de+pono*), a haszonkölcsön esetén a haszonkölcsönbe vevő, a *commodatarius* (<*commodatum*), vagy a megbízásnál a megbízott, *mandatarius* (<*mandatum*).

2. A *genitivus qualitatis* használata is jellemző, főként a keresettípusok megjelölésénél találkozunk vele, így például *bonae fidei actio* (olyan keresettípus, ahol a jóhiszeműség és tisztesség elvére [*bona fides*] utal a formula), *stricti iuris actio* (olyan keresettípus, ahol nem

¹⁰⁶ Ehhez ld. részletesen a 2.3. fejezetet.

¹⁰⁷ Powell, 2011: 468.

¹⁰⁸ A kereset hat jogi jelentésárnyalatához részletesen ld. Földi—Hamza, 2013: 154–155.

érvényesül a *bona fides* elve).¹⁰⁹ Emellett egy-egy konkrét perfajta elnevezésénél is, így például *actio certae pecuniae creditae* (meghatározott pénzösszeg perlésére szolgáló kereset) (pl. a kölcsön keresete); *actio empti* (a vevőnek járó kereset, mellyel az adásvételből eredő igényeit érvényesíthette), *rei vindicatio* (tulajdoni kereset) stb.

3. Szintén jellemző a praepositíós kifejezések használata melléknévi formában, ahol az ilyen absztrakt szavak sajátossága, hogy jelentésük nem vált el az eredeti ige jelentésétől, így valamennyi – az alapigére jellemző – tulajdonságuk megmaradt: pl. *agere in personam* (vki ellen perelni) > *in personam actio* (egy relatív szerkezetű kereset, amelyet egy bizonyos személlyel szemben lehetett megindítani). Hasonló a helyzet az *in iure cedere* („bírótság előtti átadás”) > *in iure cessio* (színleges per és elsődlegesen tulajdon-átruházási forma).¹¹⁰

4. A gerundivumos szerkezetek használata pl. *actio aquae pluviae arcendae* (amellyel védekezni lehetett a szomszéd esővizek természetes lefolyását befolyásoló létesítményei ellen), *actio familiae herciscundae* (a fent említett *erctum* felosztására szolgáló kereset), vagy *actio communi dividundo* (tulajdonostársak között a közös tulajdon felosztására szolgáló kereset), stb.

5. A gerundium és a participiumok is jellemzőek a jogi szövegekben. A gerundium általában bizonyos jelzős kifejezésekben így a tulajdonjog kapcsán például *ius utendi* ’használat joga’, ahol az *utendi* < *utor, uti, usus sum* álszenvedő ige gerundiuma genitivusban. Ehhez hasonlóan *ius abutendi* (rendelkezési jog egyik megjelölése) < *abutor*, vagy *ius disponendi* (rendelkezési jog másik megjelölése) < *dispono*, vagy a személyi jogban a *ius migrandi* (kivándorlás joga) < *migro* stb. A gerundium mellett gyakran participiumokkal is találkozunk jelzős kifejezésekben, általában part. impf. act. és part. perf. pass. alakok fordulnak elő, így pl. a gyümölcsszerzés mint tulajdonátruházási mód esetén a gyümölcsökre megalkotott jogi kategóriák elnevezései: *fructus pendens* (függő gyümölcs) < *pendo*, *fructus separatus* (elvált gyümölcs) < *separo*, *fuctus perceptus* (beszedett gyümölcs) < *percepto*, stb.¹¹¹

6. A jogi nyelvre jellemzőek a szóösszetételek is, ezek általában két egyszerű szó együtt, ahol az első tag a megfelelő függő esetben van (dat., gen. vagy abl.), így pl. *senatusconsultum* (senatusi határozat); *iurisperitus* (jogban járatos), *ususfructus* (haszonélvezet) stb.¹¹² Emellett

¹⁰⁹ Ehhez részletesen ld. Földi A: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Budapest 2001, különösen 9–15.

¹¹⁰ Powell, 2011: 469.

¹¹¹ Földi—Hamza, 2013: 341.

¹¹² Powell, 2011: 469.

asyndetonokból is összeállhatnak (*asyndeton bimembre*), ilyen összetételekkel találkozunk a szerződések megnevezésénél pl. *emptio venditio* (adásvétel), *locatio conductio* (bérlet).¹¹³

2.1.3. Mondattani jellemzők

A jogi szövegeket – amelyek prózában íródtak – a többszörösen összetett mondatok jellemzik. A római jog anyagának megismerési forrásainál azonban kiemelhető egy érdekesség. A iustinianusi kodifikáció eredményeként létrejött *Institutiones*, *Digesta* és *Codex* egy háromlépcsős nehézségi fokozatot mutat, amennyiben a legkönnyebb szövegnek az Institúciók szövege minősül, hiszen ezt tankönyvnek szánták. A Digestában már bonyolultabb mondatszerkesztéssel találkozunk, ahogy ez a jogtudósok munkáira is jellemző, végül pedig a Codexben található császári rendeletek helyezkednek el a legfelső fokon. Ez utóbbi két kategóriát a jogi szakkifejezések túlnyomó jelenléte, a jogászias megfogalmazás és precizitás jellemzi.

Mondattani szempontból nagyon gyakoriak a többszörösen összetett mondatok és ezen belül is az ölelkező mondatszerkesztés, illetve a mellékmondat kiemelése a mondat elejére, valamint a relatív mondatfűzés.¹¹⁴ A jogtudósi vélemények – így a Digestában található *responsumok* – általános jellemzője, hogy egy-egy jogtudós egy korábbi nagy szakmai tekintély véleményére hivatkozik. Ennek két nyelvi megoldása jellemző, az egyik a függő beszéd¹¹⁵, a másik pedig az infinitivusos szerkezetek, így az *acc. cum inf.* és a *nom. cum inf.* használata.¹¹⁶ Emellett pedig gyakori a mellékmondatok infinitivusos szerezzettel, vagy *participiumos* szerkezetekkel (*participium coniunctum*, *ablativus absolutus*, *abl. abs. mancus*) való lerövidítése a jogi szövegekben is éppúgy megtalálhatóak, mint a latin prózai szövegekben.

Összességében a jogi latin nyelvvel kapcsolatban a legszembetűnőbb probléma a terminológia hiányossága, amely az elvont főnevek megalkotásában mutatkozik legfőbbképp. Mai jogi szaknyelvek egy-egy fogalomra néha még több szakkifejezést is használnak, de olyan nem fordul elő, hogy valamire ne lenne szakkifejezés. A jogi latin nyelvben viszont nem teljes a terminológiai lefedettség, így a következőkben ezt a kérdést két – egyrészt jogi, másrészt nyelvészeti – szemszögből fogom megvizsgálni.

¹¹³ Powell, 2011: 469.

¹¹⁴ Pl. Iul. D. 19,1,29 (*Cui res sub condicione legata erat, is eam imprudens ab herede emit...*), Ulp. D. 7,1,25,7; Ulp. D. 18,1,11,1 stb.

¹¹⁵ A *consecutio temporum* klasszikus szabályainak betartása a iustinianusi corpusban (VI. sz.) nagyon gyakran figyelmen kívül maradnak.

¹¹⁶ Ilyen pl. Pomp. D. 18,1,6 pr. (*Sed celsus filius ait hominem liberum scientem te emere non posse...*); Ulp. D. 19,1,13,16; Pomp. D. 19,1,40 stb.

2.2. Jogi megközelítés

A terminológiai hiányosságok kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a jogi latin szaknyelv mennyire tudatosan kialakított szaknyelv? A jogi szaknyelv, mivel szociolektus, ezért kialakulásának feltétele a megfelelő társadalmi réteg kialakulása, amely a jogot professzionális szinten műveli. Ez Rómában a préklasszikus kortól világi szinten is adott volt, jogtudósok dolgozták ki a megfelelő szakterminusokat. A jogtudomány fejlődésének talán legfontosabb momentuma az Augustus nevéhez köthető ún. *ius (publice) respondendi*, azaz a jogvélemények nyilvános adásának joga.¹¹⁷ A klasszikus jogtudomány korában megjelenő responsumgyűjtemények és digesták mind hozzájárultak ahhoz, hogy a római klasszikus jogtudomány tökélyre vitte a jogi fogalmak és alakzatok kidolgozottságát, és ezzel egy időben egy részükre megalkotta a megfelelő terminológiát is, de nem mindenre.

Nem alkották meg például a felelősség szót, vagy az érvénytelenség szót, jóllehet ismerték a jogintézményt, és precíz, részleteiben kidolgozott szabályozással állunk szemben. Az elvont főnév megalkotása helyett viszont csak pótmegoldásokkal találkozunk a terminológia terén. A főnevesülés hiányát számos szerző konstatálja műveiben, így Földi véleménye szerint ez a főnevesülés, azaz a szubsztantivizálódás elmaradásának jele.¹¹⁸ A felelősségnél megfigyelhető igék, a teneo vagy praestare, vagy érvénytelenség esetén a különböző melléknevek (*invalidus*, *inutilis*, *nullus*) mint deverbativumok jelennek meg a jogi latin nyelvben.¹¹⁹ Ugyanakkor a tulajdon esetében azzal találkozunk, hogy ha nehezen is, de megjelent az elvont főnév, így nem írható teljesen az absztrakt gondolkodás hiányának számlájára a terminológiai hiányosságok megléte.

A terminológia tekintetében a 'tulajdon' és a 'felelősség' fogalmakhoz eltérő jogi kifejezések társulnak. A tulajdon esetében a latin nyelvben találkozunk elvont főnévvel, míg a felelősség esetén azzal szembesülünk, hogy nem jelent meg az adekvát kifejezés. A problémára megnyugtató magyarázatot a római jogi monográfiákban nem találunk, így felmerül a kérdés, hogy a nyelvtörténeti megközelítés adhat-e választ a kérdésre. Erre tekintettel a következőkben a terminológiát diakrón szempontból fogom vizsgálni.

¹¹⁷ Földi—Hamza, 2013: 87.

¹¹⁸ Földi, 2004: 38.

¹¹⁹ Földi, 2004: 38–39.; Siklósi I.: *A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 43 (2006) passim és Uő.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, Budapest, Eötvös kiadó 2014 passim; Földi—Hamza, 2013: 389.

2.3. Jogi nyelv az indo-európai alapnyelvben

Az indo-európai alapnyelvre – bizonyos mértékig – merész ötlet rekonstruálni a jogi szaknyelvet, hiszen ha tartjuk magunkat ahhoz, hogy a jog Rómában született meg, akkor az indo-európai kultúrában nem is kellene keresgelnünk. Ugyanakkor a különböző nyelvek adataival való egybevetés és az esetleges indo-európai rekonstrukciók választ adhatnak bizonyos terminológiai problémákra. Az indo-európai társadalom éppúgy szabályozott rendben működött, ahogy a későbbi ókori társadalmak is. És bizonyos társadalmi viszonyok már a feltételezett neolitikori kultúrában¹²⁰ is jelen voltak, így konkrét szavak, így az 'apa', 'ház', a hatalmi viszonyokra utaló kifejezések már ebben a korban is találunk. Ezek mellett a jogi latin nyelvben is számos kölcsönzéssel találkozunk, melyek általában görög eredetűek, így például az *arra* 'fogláló', a *parapherna* 'női szabadvagyon' vagy a *syngrapha* 'szerződés'.¹²¹ Azonban valamennyi kölcsönszót ki kell zárni a diakrón szempontú elemzésből ahhoz, hogy pontos képet kapjunk.

Nyelvtörténeti elemzéseknél a kiinduló hipotézis, ami a jogi nyelv kapcsán még fokozottabban érvényesül, hogy itt más nyelvek adataiból rekonstruált nyelvvalakokon keresztül következtetünk a nyelv mögötti kultúrára. Így a jogi nyelvnél, amelyről tudjuk, hogy mögötte igen absztrakt, elvont fogalmak állnak, a rekonstrukció csak fenntartásokkal lehetséges. Vannak olyan intézmények, amelyeket valamennyi ókori népnél megtalálunk. Ezek elnevezései (*univerzáliák*) esetén hajlamosabbak vagyunk feltételezni az indo-európai eredetet. Ilyen például a tulajdon, család, hatalom, szerződés, károkozás, öröklés. Ugyanakkor kérdés, hogy a megfelelő latin szavak kiállják-e a rekonstrukció próbáját.

Aszerint, hogy a szókészlet mennyire vezethető vissza az indo-európai alapnyelvre négy csoportot lehet megkülönböztetni:

1. PIE megfelelő jogi aspektus nélkül, pl. *pater, mater, filius, filia*
2. PIE megfelelő esetleges jogi aspektussal, pl. *damnum, rumpo*
3. Proto-italikus¹²² újítás, pl. *dominus/erus, manus, erctum*
4. Latin újítás, pl. *sponsio, locatio conductio, fructuarius, mandator* stb.

¹²⁰ A PIE esetén egy neolitikori kulturát feltételeznek, vö. Mallory—Adams, 2006: 103.

¹²¹ A szerződési jogban: *syngrapha, chirographum*: mindkettő írásbeli szerződést jelent a római jogban, a *hypotheca* (jelzálog), az *emphyteusis* (örökhaszonbérlet) stb. Ezeknél az eseteknél nemcsak a szó, de maga a jogintézmény is átvételt jelentett a római jogban.

¹²² A proto-italikus alapnyelvvel kapcsolatos problémához (az olasz ill. német iskola ellentmondásaihoz) ld. Adamik, 2009: 75.

1. A legtöbb szó, amely visszavezethető az indo-európai alapnyelvre az EDL alapján nem rendelkezik jogi aspektussal. Így habár az apa szó visszavezethető¹²³ a *pater familias* kifejezés már a latin nyelvre jellemző jelzős kifejezés, amelyet nem tudunk rekonstruálni, hasonlóan a többi rokonságnévhez. Az indo-európai kultúrában az apa ugyanúgy a házközösség urának számított, ahogy az az archaikus latin kultúrában is megőrződött, patriarchális szemléletű társadalomnak megfelelően.¹²⁴

2. Ami ezt a kategóriát illeti nagyon problémás olyan szót találni, amely megfelel annak a kritériumnak, hogy van valamilyen jogi aspekusa és visszavezethető ez a jelentés az alapnyelvre is. Az indo-európai alapnyelv korszaka – neolit forradalom kora – már bizonyos fokú tulajdoni viszonyokat is feltételezett, ekkor kezdett kialakulni a tulajdon, így annak PIE megfelelője is hordozhatott bizonyos, jogszerű, hatalmi aspektust. A PIE megfelelőt viszont nem könnyű megtalálni, a dominium esetén nem vezet eredményre a keresés, hiszen többszörösen képzett szóról van szó.¹²⁵

Ha viszont a *proprius* felől közelítjük meg a kérdést, egész más eredményre jutunk. Az EDL szerint a latin *proprius* egy Pit. **prijo-* 'saját, kedves' melléknévnek, és **prijae/o-* 'sajátjává tesz' igének feleltethető meg. Továbbmenve a PIE **priH-o-* 'saját', 'kedves' melléknévhez jutunk el.¹²⁶ Forssman fejti ki, hogy mivel a *pro-* névszói prefixumként nehezen magyarázható, ezért inkább a *proprio*, *propriare* ige irányából kell megközelíteni a latin alakot.¹²⁷ Forssman arra jut, hogy valószínűleg ennek az igének az analógiájára került a *pro-* prefixum a **prius* elé,¹²⁸ amelynek egyetlen fennmaradt alakja (*hapax*) a Festusnál szereplő *propriassit*.¹²⁹

A PIE **priH-o-* 'saját', 'kedves' melléknév esetében felmerülhetnek kétségek, hogy az kifejezés, hogy valami a 'saját' csak egy tulajdonságot jelölt,¹³⁰ vagy ennél többről van szó. A tulajdoni aspektust csak hipotetikusán tételezhetjük fel PIE szinten, ellenben Pit. szinten a **prijae/o-* 'sajátjává tesz' ige tekintettel valószínűsíthető, hogy rendezett ilyen aspektussal is. Tehát a *proprius* esetén csak feltételezni tudunk egy olyan alapnyelvi alakot, ahol elképzelhető a jogi aspektus is.

¹²³ PIE **ph₂ter* (ld. EDL, 449–450.)

¹²⁴ Zlinszky, 1997: 37–38.; Mallory—Adams, 2006: 207.

¹²⁵ Vö. dominium < dominus < domus (EDL 177–178.); Mallory—Adams, 2006: 205.

¹²⁶ Mallory—Adams, 2006: 204.

¹²⁷ Forssman, 2004: 134–135.

¹²⁸ Forssman, 2004: 133.

¹²⁹ Ezzel Forssman ellentétes nézetten van az OLD-hez képest, amely a *proprio* igét a *proprius* + o-képzőből vezeti le, szintén hivatkozva egyébként a Festus helyre (Festus p.229M) a *propriassit* (*proprium fecerit*) kapcsán. Ld. ehhez Forssman, 2004: 136.)

¹³⁰ Ezt más indo-európai rokon nyelvek adatai is megerősítik, így Skt. *priya-*, Av. *friia-* 'kedves', 'saját' (Ld. WH II: 373., EM 539.)

Ennél meggyőzőbb helyzettel állunk szemben a *rumpo* – *damnum* – *sarcire* hármasa esetén. Az EDL alapján mind a *rumpo*,¹³¹ mind a *sarcio*¹³² ige esetén merész vállalkozás lenne jogi aspektust rekonstruálni. Ugyanakkor a *damnum* esetén más a helyzet. Itt De Vaan egy Pit. *dapno-, és egy PIE *dh₂p-no- 'költség', 'kiadás' alakot rekonstruál,¹³³ amelyek valószínűleg rendelkezettek jogi aspektussal. A latin nyelvben is meglévő elméleti probléma, miszerint a kártérítés nem létezett még a modern fogalmainknak megfelelően, itt még inkább visszaköszön. Elsődlegesen a *damnum sarcire* kifejezés állhatná meg a helyét, mivel a *rumpo*, és annak participiuma a *ruptum* valószínűleg nem rendelkezett ilyen többletjelentéssel.¹³⁴

3. A kizárólag jogi nyelvben előforduló *erctum* meglehetősen problémás, mivel a legtöbb etimológiai szótár eredetére vonatkozóan csak annyit közöl, hogy homályos és nem vezetik vissza.¹³⁵ Maga a főnév nem, csak az *erciscō*, -ere 'felosztani egy örökséget' ige vezethető vissza. Az EDL egy Pit. *erk-i- gyököt, és egy PIE *h₁rk-i- gyököt rekonstruál 'megoszt', 'feloszt' jelentéssel'. Viszont ezt De Vaan is csak kérdőjelesen hozza, és mivel kevés adat áll rendelkezésre, nem tudunk messzemenőbb következtetéseket levonni.¹³⁶

Hasonló a *manus* szó helyzete is, amelyet a XII táblás törvény illetve Livius Andronicus korától datálhatunk, és amit De Vaan egy Pit. *man-u- 'kéz' és egy PIE *mon-u- 'kéz' szóra vezet vissza. A *manus* kapcsán feltételezhető, hogy létezhetett egy olyan hatalmi aspektusa, ami utána a latin nyelvben is megfigyelhető, de ez erősen hipotetikus. Ugyanakkor Ernout-Meiller szerint a *manus* csak az italikus nyelvekre vonatkozó újítás, amit az is megerősít, hogy nem hozható összefüggésben a rokon nyelvek adataival.¹³⁷ A *manus* helyzete tehát erősen vitatott.

A két kérdőjeles rekonstruálás mellett azonban vannak olyan szavak, ahol ugyan PIE szinten nem rekonstruálhatunk jogi aspektust, de a proto-italikus nyelvénél már feltételezhető egy jogi aspektus. Ilyen a *spondeo* is, ahol De Vaan a Pit. *spondeje/o- 'többször bemutatni italáldozatot' szónál, ebből kialakuló jelentésként hozza a 'kezességet vállalni' értelmezést.¹³⁸

Az indo-európai alapnyelvben ez a jelentésárnyalata nincs még meg, PIE *spond-eie/o- [pr.] 'italáldozatot bemutatni' nem hozható összefüggésbe a kezességvállalással. A *spondeo* igéből

¹³¹ Pit *ru-n-p-, *roup- 'eltörni' *rup-to- 'eltört' (ppp.); PIE *Hru-n-p- [pr.] 'eltörni' (Ld. WH II: 451., EM 581.)

¹³² *sarcio*, -re 'megjavít', 'helyrehoz' (P1.+) Pit. *sark-je/o-; PIE *srk-ie/o- 'jóvátesz', 'kijavít' (Ld. WH II: 478f, EM 595.); Ugyanakkor Mallory—Adams a jogi szakterminológia kapcsán hozza (vö. Mallory—Adams, 2006: 276.)

¹³³ Vö. WH I: 322, EM 163.

¹³⁴ Mallory—Adams a *sarcio* igének tulajdonít 'megtérítés' jelentést, és erre tekintettel a büntetések mellett a vagyoni megtérítés kezdeteit látja benne. Ld. Mallory—Adams, 2006: 285.

¹³⁵ EM szerint *erciscō* (*her*-), -is, (*h*)*erctum*, -cere: a hagyaték örökösök közti felosztása; (*h*)*ēr*, *ēris* m. „örökös”; az egyetlen pontos megfelelője a gr. χῆρ, ἐχῆρ (Hes.) (ld. EM, 200)

¹³⁶ EDL, 193.

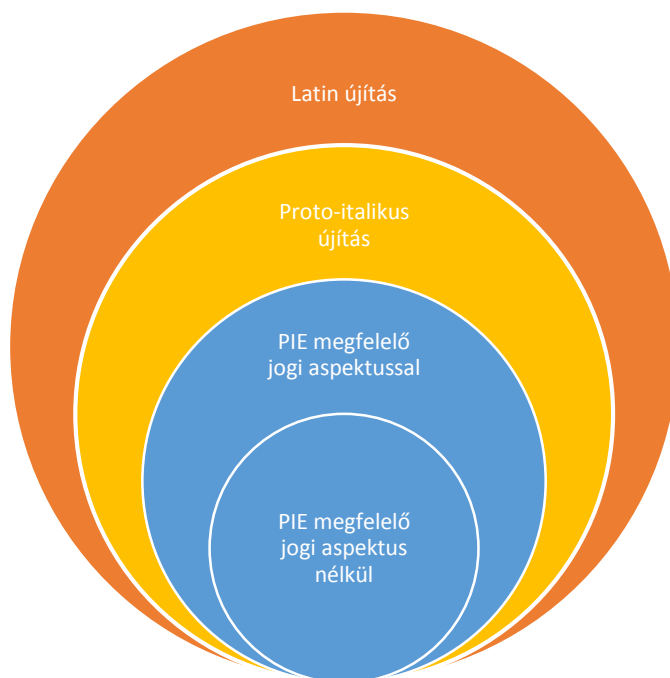
¹³⁷ Sem a görög χεῖρ, sem a skt. *hāsta*- nem ebből a töből ered. (Ld. EM, 386.)

¹³⁸ EDL, 582.

származó *sponsio* vagy *sponsalia* pedig már egyértelműen latin sajátosság, a szerződési illetve házassági aspektust tehát a proto-italikus nyelv szintjén még nem figyelhetjük meg, ott csak a kezességvállalás jelentése jelenik meg.

4. Végül vannak olyan szavak, amelyek kimondottan a jogi latin nyelvben születtek meg, a fenti – szinkrón szempontú – elemzésben ismertetett szakkifejezések többsége ilyen, pl. *dominium*, *stipulatio*, *locatio conductio* stb.

A négy kategóriát hasonlóan a szinkrón elemzésnél felrajzolt koncentrikus körökhöz, egymásból bővülő körökben lehet ábrázolni, ahol a legbelső körök jelentik az alapnyelvi megfelelőt és kifelé haladva előbb az italikus, majd a kifejezetten latin nyelvre jellemző jelentésárnyalatban bekövetkező újítást. Mindezek alapján a következőképp ábrázolhatók az egyes kategóriák:

Ami a szaknyelvi szavakat illeti, a fentiekben azt láttuk, hogy többségük csak proto-italikus szinten jelenik meg, de még inkább csak a latin nyelvre jellemző újítás. Minél inkább sikerül egy szót PIE szintre visszavezetni, annál kevésbé rendelkezik jogi többletjelentéssel.

Ami ezzel kapcsolatban óhatatlanul felmerülő kérdés, hogy csak azért, mert nem tudunk rekonstruálni valamit még nem biztos, hogy nem létezett. Az *argumentum e silentio* tehát nem feltétlenül vezet jó eredményre, ahogy az a 'fej' szó¹³⁹ indo-európai rekonstrukciójának

¹³⁹ Nagy valószínűséggel a 'fej' szónak a PIE *k_ṛēh₂ felelt meg, ami pl. a szanszkrit *śiras*-ban is visszaköszön. (Ld. Mallory—Adams, 2006: 174.)

problematikájából is kitűnik, hiszen attól, hogy nem tudunk a nyelvi adatainkból a 'fej' szóra egységes rekonstrukciót adni, még nem jelentette azt, hogy az indo-európai alanyelvet beszélők körében „fejetlenség” uralkodott volna.¹⁴⁰ Ehhez a problémáihoz hasonló a jogi szaknyelv esetén a 'tulajdon' kérdése is.

A tulajdon absztrakt fogalmát, elvont főnevet keresni az indo-európai kultúrában teljesen értelmetlen, viszont maga a tulajdoni viszony már ekkor is létezett. A neolit forradalomtól kezdve léteznek a tulajdoni viszonyok.¹⁴¹ Ezzel kapcsolatos, de inkább jogelméleti szintű kérdés, hogy szükség van-e a tulajdonjog fogalmára, ha magával a tulajdon határaival, jogkövetkezményekkel amúgy tisztában vagyunk. Temészetesen nincs, hiszen ahhoz, hogy maga tulajdon létezzen a tulajdon eszméjére és az ehhez tapadó meghatározott következményekre van szükségünk. Összekapcsolódásuknak olyan erősnek kell lennie, hogy jellemző módon tudatosítás nélkül is működjön.¹⁴² Teljesen elegendő, hogy bizonyos szavak elhangozzanak pl. ez az én tulajdonom, ahogy a latin nyelv legkorábbi emlékei is tanúsítják: „*meum est*”.¹⁴³ Elég, ha ezek a szavak előhívják, hogy mi az, ami megengedett és mi az, ami tilos.¹⁴⁴

A latin nyelv jogi szakkifejezései esetén is sok esetben ez a gondolkodásmód segíthet választ adni a kérdésekre. Nem lehet kizárólag nyelvtörténetileg, vagy kizárólag jogi szempontból tekinteni a problémára, hanem egy interdiszciplináris megközelítésmód segíthet előrébb jutni. Így a nyelvészet és a jogtudomány közös eszköztára lehet a kulcs a terminológiai problémák megválaszolásában.

¹⁴⁰ Adamik, 2009: 33.

¹⁴¹ Mallory—Adams, 2006: 274.

¹⁴² Szabó—Varga, 2000:176.

¹⁴³ Zlinszky, 1997: 184.

¹⁴⁴ Szabó—Varga, 2000: 177.

Összegzés

A fentiekben bemutatott szinkrón illetve diakrón elemzés egyaránt a latin jogi szaknyelv kialakulásának megértéséhez visz közelebb. A jogi latin nyelv részletkérdéseinek vizsgálata viszont nemcsak a nyelvtörténet iránt érdeklődőknek szól. A jogi latin nyelv terminológiai problémája régóta foglalkoztatja a római jogászokat is, viszont általában teljesen megnyugtató választ nem adnak a római joggal foglalkozó művek.

Ami a szinkrón megközelítést illeti, a szókészlet tekintetében négy nagyobb csoport állítható fel: 1) azok a szavak, melyek egyaránt előfordulnak a köznyelvben és a jogi szaknyelvben is, jelentésük pedig megegyezik (*pater familias*, *senatus*), 2) azok a szavak, melyek megtalálhatóak a köznyelvben is, ám a jogi nyelvbe átkerülve speciális jelentést vesznek fel (*caput*, *manus*), 3) kizárólag csak a jogi szaknyelvben megtalálható szavak (*erctum*) és végül 4) olyan szavak, melyek a jogi nyelvben „pótmegoldást” jelentenek egy hiányzó terminológiára, így jelentésük speciális (*teneo*, *praestare*). A jogi latin nyelvet a kevés absztrakt, elvont főnév jellemzi, sokkal inkább a konkrétabb jelentésű főnevekkel, illetve melléknemekkel, különböző szerekezetekkel találkozunk inkább. A terminológiai hiányokra az egyik lehetséges válasz a szubsztantivizálódás elmaradása lehet.

Ezzel párhuzamosan, ha diakrón szempontból vizsgáljuk meg a kérdést, akkor azt tapasztaljuk, hogy az indo-európai, de sokszor a proto-italikus nyelvben sem jelenik meg egy adott szó jogi aspektusa. Alapvetően négy csoportja állítható fel a szavaknak: 1) találunk indo-európai rekonstrukciót, de megfelelő jogi aspektus nélkül (pl. *pater*), 2) találunk indo-európai rekonstrukciót esetleges jogi aspektussal (pl. *damnum*, *sarcio*), 3) csak a proto-italikus nyelvben meglévő újítás (pl. *dominus*, *spondeo*), valamint 4) csak a latin nyelvre jellemző újításról van szó (pl. *stipulatio*). A PIE szintjén nagyon ritka, hogy jogi szakkifejezésekkel találkozzunk.

Összességében a diakrón szempontú elemzés nem jár nagy eredményekkel azon a téren, ha valaki egy indo-európai jogi nyelvet próbálna összeállítani. Ugyanakkor a jogi latin szaknyelv kialakulásánál sokat elárul az a tény, hogy az indo-európai, de sokszor a proto-italikus nyelvben sem jelenik meg egy adott szó jogi aspektusa. A különböző nyelvekből vett adatok alapján rekonstruált alakok itt arról tanúskodnak, hogy más nyelvekben a jogi terminológia nem volt annyira kifinomult, mint a latin nyelvben. Ez pedig arra enged következtetni, hogy nemcsak a jog, ahogy mi ismerjük, de a jogi szaknyelv is Rómában született meg.

Irodalomjegyzék

Szótárak és lexikonok (rövidítésekkel)

OLD = P. G. W. GLARE (ed.): *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1990

ThLL = *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig etc., Teubner etc. 1900–

EDL = M. DE VAAN: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden – Boston, Brill 2008

EM = A. ERNOUT — A. MEILLET: *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*, Paris, Klincksieck 1951³

WH = A. Walde — J. B. HOFFMANN: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* I-II., Heidelberg, Winter 1930, 1954

HS = E. Seckel: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹

LS = H. G. LIDDELL—R. SCOTT: *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*, Oxford 1996²

Szakirodalom

ADAMIK B.: *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig*, Budapest, Argumentum Kiadó 2009

B. LANCON: *Rome in Late Antiquity*, Taylor & Francis 2001

B. BIX: *Law, language, and legal determinacy*, Oxford, Clarendon Press, 1993

B. FORSSMAN: *Lateinisch proprius, propriare*, In: A. Hyllested — A. Jorgensen — J. Larsson — Th. Olander (ed.): *Per Aspera ad Asteriscos. Studia indogermanica in honorem Jens Elmegard Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMIV*, IBS, Innsbruck 2004, 131–138.

FÖLDI A.: *Római jogi hagyományok az európai kultúrában*, In: SZABÓ BÉLA — SÁRY PÁL (szerk.): *„Dum spiro doceo”: Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, Miskolc, Bíbor Kiadó 2000, 13-39.

FÖLDI A.: *A másért való felelősség a római jogban*, Budapest, Rejtjel Kiadó 2004

FÖLDI A. — HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, Budapest 2013¹⁸

J. P. MALLORY — D. Q. ADAMS: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford University Press 2006

ORTUTAY K.: *A jog a szavak hivatása. Gondolatok a jogról és a nyelvről*, Budapest, Könyvműhely, 2011

J. G. F. POWELL: *Legal Latin*, In: J. CLACKSON (ed.): *A Companion to the Latin Language*, John Wiley & Sons 2011, 464–484

SIKLÓSI I.: *A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 43 (2006)

SIKLÓSI I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, Budapest, Eötvös Kiadó 2014

SZABÓ M. — VARGA CS.: *Jog és nyelv*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Intézet 2000

VINNAI E.: *A jogi nyelv nyelvészeti megközelítése*, In: Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXVIII. (2010) 145-171.

ZLINSZKY J.: *Állam és jog az ősi Rómában*, Budapest, Akadémiai Kiadó 1997